

Yitik Kimliğin İki Yüzü: İçimizdeki Şeytan'da Gölge ve Yetim Arketipleri

DR. ÖĞR. ÜYESİ GÖKÇEN SEVİM*

*“Tanıdığın olursa daha iyidir Şeytan
Tanıyıp bilmediğin yabancı bir insandan.”
(Kaşgarlı Mahmut)*

Öz

Modern Türk edebiyatı, bireyin içsel dünyasını merkeze alan; psikolojik, etik ve varoluşsal bunalımlarla çevrelenmiş öznel deneyimleri odağına yerleştiren anlatı yapılarıyla öne çıkar. Bu metinler, özellikle özneleşme sürecini tamamlama(ya)mayan bireyleri merkeze alarak; yön­süzlük ile kararsızlık arasında sıkışmış, içsel karanlık yönlerini anlamlandırmakta zorlanan öznelere, sorumluluktan kaçışlarını, etik tutarlılık geliştirememelerini ve bütünleşememiş benlik yapılarını görünür kılar. Sabahattin Ali'nin *İçimizdeki Şeytan* adlı romanı, bu türden bireysel çözümleri arketipsel düzlemde ele alan nitelikli örneklerden biri olarak öne çıkar. Başkarakter Ömer'in kişilik yapısında gözlemlenen sorumluluktan uzak durma eğilimi ile dışsal yönlendirmelere bağımlılığı, anlatı düzleminde yetim ve gölge arketiplerinin belirleyici etkisiyle biçimlenmektedir. Ömer'in benliğini dışsal bağlar aracılığıyla sürdürülebilir kılma yönelimi, ait olamama diyalektiğini aşma arzusu ve duygusal korunmasızlıktan sıyrılma çabası, yetim arketipinin anlatıdaki yansımalarına işaret etmektedir. Öte yandan, öznel sorumluluklarını yerine getiremeyişi soyut bir içsel figür - *şeytan*- üzerinden gerekçelendirmesi ve bastırılmış karanlık yönleriyle yüzleşememesi, gölge arketipinin anlatı içindeki işleyişini somutlaştırmaktadır. Arketipsel düzeyde eksik yapılandırılmış bu iki unsur, karakterin içsel tutarlılığını zayıflatarak psikolojik çözümü hızlandırmakta; söz konusu kırılma bireysel düzeyin ötesine uzanarak toplumsal bilinçte süregelen bir yıkımın metaforuna dönüşmektedir. Çalışma, anlatıdaki karakterin arketipsel yetersizlikler etrafında nasıl şekillendiğini irdelemekte; “yetim” ve “gölge” arketiplerinin, bireyin içsel tutarlılığını zayıflatarak benlik bütünlüğünü kuramamasına neden olan etkenleri açıklamayı ve bu çözülmenin, kimlik dağılmasını derinleştiren belirleyici bir unsur olarak anlatıya nasıl yansıdığını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar sözcükler: *İçimizdeki Şeytan*, arketip, yetim arketipi, gölge arketipi, benlik, kimlik çözülmesi

* Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, E-posta: gokcen.sevim@erzurum.edu.tr ORCID: 0000- 0002-9794-0810
Gönderim tarihi: 2 Eylül 2025 Kabul tarihi: 18 Ekim 2025

THE TWO FACES OF LOST IDENTITY: SHADOW AND ORPHAN ARCHETYPES IN İÇİMİZDEKİ ŞEYTAN

Abstract

Modern Turkish literature distinguishes itself through narrative structures that center on the individual's inner world, bringing to the fore subjective experiences marked by psychological, ethical, and existential turmoil. These narratives frequently explore protagonists who fail to complete the process of subjectivation individuals trapped between disorientation and indecision, struggling to interpret their inner darkness. Such texts expose the evasion of responsibility, the inability to construct ethical coherence, and the fragmentation of selfhood. Sabahattin Ali's "İçimizdeki Şeytan" a paradigmatic example of these dynamics, offering fertile ground for archetypal analysis. The protagonist Ömer's tendency to avoid responsibility and his dependency on external validation are shaped through the influence of the orphan and shadow archetypes. His efforts to sustain his identity through external attachments, his desire to overcome the dialectic of non-belonging, and his attempt to escape emotional vulnerability reflect the narrative projection of the orphan archetype. Conversely, Ömer's attribution of failure to an abstract internal entity—the devil within—and his inability to confront his repressed darker self bring the function of the shadow archetype to the surface of the narrative. The underdevelopment of these two archetypal structures undermines Ömer's inner coherence, accelerating his psychological disintegration. This rupture, however, transcends the boundaries of the personal and becomes a metaphor for a persistent collapse within collective consciousness. The study examines how the character is shaped through archetypal insufficiencies and aims to reveal how the orphan and shadow archetypes destabilize the individual's psychic integrity and manifest in the narrative as central forces that deepen identity fragmentation.

Keywords: *İçimizdeki Şeytan*, archetype, orphan archetype, shadow archetype, subjectivity, identity fragmentation

GİRİŞ

Bireyin içsel bunalımını, kimlik ve psikolojik çöküşünü anlatı düzleminde görünür kılmaya çalışan edebiyat, özellikle modern Türk edebiyatı, bu temaları varoluşçu ve arketipsel kuramlar aracılığıyla bireysel, toplumsal ve kültürel düzeyde çok katmanlı biçimde ele alır. Bu bağlamda Carl Gustav Jung'un kolektif bilinçdışı ve arketip¹ kuramı, bireysel ve kültürel anlatılarda bu yapıları çözümlemeye imkân sağlar. Nitekim Jung kolektif bilinçdışının kapsamını şu şekilde açıklar: "‘Kolektif’ terimini seçme sebebim, bilinçdışının bu kısmının kişisel değil de evrensel olmasıdır; kişisel psişenin aksine, her yerde ve her bireyde aşağı yukarı aynı olan içerik ve davranış kipleri taşır. Başka deyişle her insanda aynıdır ve bu bakımdan, hepimizde mevcut bulunan bir kişiselliküstü karakterde müşterek bir psişik alt tabaka teşkil eder." (2025, s. 13–

¹ Carl Gustav Jung'a göre arketipler, insanlığın ortak bilinçdışında yer alan ve kültürler ile çağlar üstü evrensel nitelik taşıyan ilksel imge ve motiflerdir. Bu yapılar, bireysel bilinçten bağımsız olarak ortaya çıkarak, mitolojik anlatılar, rüyalar ve fanteziler gibi çeşitli psikolojik fenomenlerde kendini tekrar eder. Arketipler, kişisel deneyimlerin ötesinde, insan psikolojisinin temel yapı taşlarını oluşturur ve bireyin iç dünyasındaki evrensel dinamiklerin şekillenmesinde önemli bir rol oynar. Bkz. Carl Gustav Jung (2016), *Analitik Psikoloji Sözlüğü*, (Çev. Nur Nirven), İstanbul: Pinhan s. 39-41

14) Jung'un arketip kuramı doğrultusunda şekillenen bu yapı, bireyin kişisel deneyimlerinden bağımsız olarak insan doğasında evrensel olarak bulunan ruhsal örüntüleri barındırır. Söz konusu evrensel örüntüler, mitolojik imgeler, evrensel semboller ve kültürel olarak tekrar eden anlatılar biçiminde kendini gösterir; bu anlatılar, kolektif bilinçdışının psişik² yapılar aracılığıyla bireyde tezahür etmesini sağlar. Kolektif bilinçdışı tanımı, edebiyatta yetim, gölge, kahraman gibi arketiplerin gerek farklı zamanlarda gerekse farklı mekânlarda ortak yapısal özellikler taşıyan figürler aracılığıyla ortaya çıkmasını açıklar. Böylece, anlatılarda yer alan metinlerin arketipsel yapılarında kolektif bilinçdışının evrenselliği kuramsal bir temele dayandırılmış olur. Carl Gustav Jung'un bilinçdışı kuramı ile gelişen arketipsel³ teori, bireyin eylemlerini etkisi altına alarak yönlendiren evrensel bir varlığı ortaya çıkarır. Jung'a göre arketipler, bireyin ruhsal yapısında gizilgüç hâlinde bulunur ve ortak bilinçdışına ait olan evrensel örüntülerdir. Arketipler yalnızca statik birer tasvir değil, aynı zamanda bilincin işlevlerinin ayrışmasıyla ortaya çıkan ruhsal süreçlerdir. Ruhsal ekonomide, içgüdülerin ifadesi olan bu yapılar, bireyin davranışında içsel olarak gerekli ve sezgisel tepkiler üretir (2006, s. 50).

Jung'un kolektif bilinçdışı kuramı, bireyin görmezden geldiği, kabul edemediği ve bastırdığı karanlık yönlerle yüzleşme korkusunu; aidiyet hissine ulaşma arzusuna rağmen bu alanda yaşadığı kırılmaları arketipler aracılığıyla görünür kılar. Bu kolektif katmanda yer alan arketipler arasında özellikle "gölge" ve "yetim" figürleri, bireysel çözülme, kimlik dağılması ve ruhsal bütünlüğün sekteye uğraması gibi durumların simgesel karşılıkları olarak dikkat çeker. Jung'a göre, bireyin kendi benliğine yönelen içsel yolculuğunda ilk karşılaşması ve bütünlemesi gereken arketipsel unsur "gölge"dir. Bu süreç, aşamalı ilerleyen dönüşüme açık ve sembolik geçişlerle örülü bir psişik dönüşüm hattı olarak işler (Jung, 2006, s. 13). Gölge arketipi, bireyin bastırdığı, çoğunlukla yadsıdığı dürtüleri, ahlaki zaafı ve karanlık eğilimlerini yansıtarak öz-benlik ile bilinçdışı arasında kurulamayan bütünlüğü temsil eder. Ancak gölgeyle yüzleşme, her zaman bireyi özgürleştiren bir süreç olmayabilir; zira bu karşılaşma, bireyin kendine dair ideal imgelerini sarsarak onu psikolojik olarak savunmasız bir konuma da sürükleyebilir. İşte bu noktada devreye "yetim" arketipi girer. Gölgeyle yüzleşmenin yarattığı parçalanmışlık duygusu, bireyin kendini dünyadan dışlanmış,

² Psişe (Ruh / Psyche): Jung'un sisteminde psişe, bireyin tüm ruhsal işleyişini kapsayan en geniş kavramdır. Bilinç, bilinçdışı, ego, gölge, anima/animus ve benlik gibi tüm zihinsel/ruhsal yapılar psişenin içinde yer alır. Psişik (Ruhsal): Jung, psişik terimini psişenin içindeki süreçler için kullanır. Bkz. Carl Gustav Jung (2016), *Analitik Psikoloji Sözlüğü*, (Çev. Nur Nirven), İstanbul: Pinhan s. 54-55

³Jung, "arketip" terimini daha sonra benimsemiştir; bu kavramsallaştırmada, Antik Yunanca'daki "archetypon" sözcüğünden hareketle, Aziz Augustinus'un ortaya koyduğu "ana düşünceler" anlayışından etkilenmiştir. St. Augustinus'a göre "ana düşünceler", varlıkların değişmeyen öz biçimleridir; kendileri yok olmaz, fakat onlara göre şekillenen her şey doğar ve yok olur. Jung bu kavramdan hareketle, arketipleri biri potansiyel hâlde bilinçdışında bulunan, diğeri ise bilinç alanına taşınarak simgesel biçimde açığa çıkan iki düzeyde tanımlar. Arketipler yalnızca imgeler değil, aynı zamanda psikolojik geçişleri yönlendiren dinamik süreçlerdir. Özellikle benliğin dönüşümü gibi evreler, arketipsel eylem ve tepki kalıplarının tezahürüdür. Bilinç, sınırlı ölçüde denetlenebilirken, bilinçdışı bireyin isteminden bağımsız, kendi iç yasaları ve düzeniyle işleyen bir alandır; arketipler bu alanda yer alan merkezi güç odaklarıdır. Bilinçdışından gelen içerikler, bilinç düzeyinde tanınamayacak biçimde anlam kaymalarına uğrayabilir; bu durum, düşlerde görülen simgesel çarpıtmalarla bireyin bilinçli yönelimine müdahale eder. Jung'a göre arketipler, Platon'un ideal formlarına benzer yapılar olmakla birlikte, tek yönlü değil hem aydınlık hem de karanlık kutbu içeren, tanımı olanaksız, çift yönlü psişik çekirdeklerdir. Bknz: Carl Gustav Jung (2006), *Analitik Psikoloji* (Çev. Ender Erol), İstanbul: Payel. s. 46-48

korunmasız ve yönsüz hissetmesine neden olur. Dolayısıyla yetim arketipinin psişik düzlemde etkinleşmesine zemin hazırlar. Pearson'a göre, yetim figürü yüksek ideallerle dünyaya bakan ancak gerçeklik karşısında derin bir düş kırıklığına uğrayan idealist bireyi temsil eder. Ona göre, bireyin dünyaya dair inançları ne kadar yüceyse, karşılaştığı gerçeklik de o ölçüde sarsıcı ve yıkıcı görünür (Carol Pearson, 2016, s. 70). Bu yönüyle yetim arketipi yalnızca hayal kırıklığı yaşayan bir özne değil, aynı zamanda güvenlik ihtiyacına rağmen dünyaya karşı geliştirdiği kırılabilirlik, köksüzlük ve bağımsızlaşamama hâliyle bireyin benlik bütünlüğünü tehdit eden bir ruhsal örgütlenmeye işaret eder. Bu kuramsal düzlemde bakıldığında Sabahattin Ali'nin *İçimizdeki Şeytan* adlı romanı, her iki arketipin bireyde yarattığı ruhsal dağınıklığın bireysel ve toplumsal düzlemde nasıl tezahür ettiğini, anlatı imkânları aracılığıyla görünür kılan dikkat çekici bir örnektir. Romanın başkarakteri Ömer, sorumluluk almaktan kaçınan, kendisini sürekli aklamaya çalışan, edilgen, seçimlerini dışsal otoritelere devreden, iç sesine yabancılaşmış, koruyucu bir figür arayışı içinde olan ve öz-benliğiyle sağlıklı bir bağ kuramayan bir karakterdir. O, "hayatın müşterek yürüyüşüne ayak uyduramamış, dolayısıyla hayattan kopmuş pasif ve bedbin" (Ramazan Korkmaz, 2016, s. 338) bir özneleşememe hâlinin somut karşılığıdır. Ömer, kendi karanlık yönleriyle -gölgesiyle- yüzleşme cesaretini gösteremez, bunun yerine eylemlerinin sorumluluğunu soyut bir içsel güce, "içindeki şeytan"a atfederek dışsallaştırır. Bu yönüyle anlatı, Jung'un tanımladığı gölge arketipinin edebî düzlemdeki somut karşılığını Ömer figürü üzerinden görünür kılar. Ömer'in içsel güven duygusundan yoksun oluşu, ailesiyle ve toplumla sahici bir aidiyet ilişkisi kuramaması, yönlendirmeye açık karakter yapısı ve sürekli bir sığınma arayışı içinde bulunması, anlatı düzleminde yetim arketipinin belirgin bir izdüşümünü oluşturur. Bu bağlamda Ömer, bastırdığı karanlık yönlerle yüzleşmekten kaçınarak sorumluluğu dışsallaştıran bir "gölge taşıyıcısı"; aynı zamanda, korunma, yön bulma ve kabul edilme ihtiyacıyla hareket eden bir "yetim" figürü olarak yapılandırılmıştır. Jung'un arketip kuramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, bu çift yönlü yapının karakter üzerindeki tezahürü, bireyin psişik çözülmesini çok katmanlı biçimde yansıtan bütünlüklü bir ruhsal örüntüye işaret eder.

1.BASTIRILMIŞ BENLİĞİN KARANLIK YÜZÜ: GÖLGE ARKETİPİ

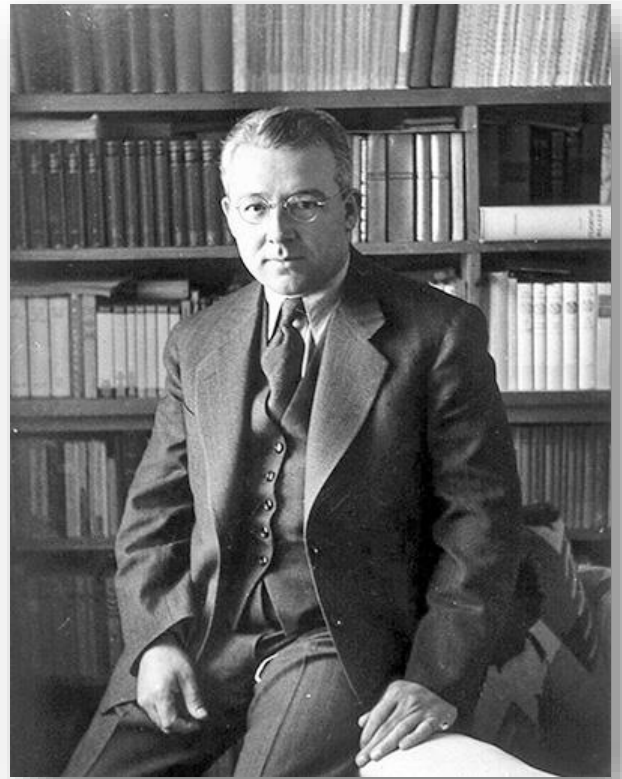
İnsan psikolojisinin karmaşıklığını, bireyin iç dünyasında yaşadığı çatışmaları ve bilinçdışında bastırdığı arzu ile karanlık yönleri görünür kılmaya çalışan edebiyat, psikolojik çözümlemeye önemli katkılar sunan bir alandır. Yazınsal anlatımlarda bu çözümlemeler, çeşitli kuramlar aracılığıyla somutlaştırılmaya ve görünür hâle getirilmeye çalışılır. Analitik psikoloji içinde yer alan kuramlardan biri olan arketipler, bireyin iç dünyasını anlamlandırmak, davranış örüntülerini ortaya koymak ve benlik ile kimlik kırılmalarını ön plana çıkarmak amacıyla insanlığın ortak bilinçdışında bulunan evrensel sembol, imge ve kalıplardır. Jung'un arketipler kuramı içerisinde önemli bir yer tutan gölge arketipidir:

Gölge, bir arketip figürüdür, ilkel halk topluluklarında, türlü kişileşmelerle belirir. Bireyin bir parçasıdır, varlığının kopmuş bir bölümüdür; ancak kopmuş dahi olsa, «onun gölgesi» gibi, gene de ona bağlı kalır. (...) Ayrılmış işlev ve az gelişmiş davranış tipi, 'Karanlık Yanımız'dır; etik, estetik, ya da başka nedenlerden benimsemediğimiz bilinçli ilkelerimize karşıt diye bastırdığımız, yaradılışımızda varolan ortak eğilimdir. (Jung, 2006, s. 69-70).

İnsanın karanlık yönü ve yabancısı olduğu gölge arketipi, *İçimizdeki Şeytan* romanında Ömer karakteri üzerinden verilir. “Macide ile Ömer arasındaki aşktan ziyade; Ömer’in kendisi ve dış dünya ile aralarındaki çatışma üzerine kuruludur” (Korkmaz, 2016, s. 290). Üniversite öğrencisi Ömer, bir vapur yolculuğunda Macide ile tanışır ve aralarında duygusal bir bağ kurulur. Macide, Balıkesir’den müzik eğitimi için İstanbul’a gelir; önce teyzesinin evinde kalır, ancak evdeki huzursuzluk nedeniyle Ömer’in yanına taşınır. Ömer’in kişilik zaafları ve çevresindeki maddi, sosyal baskılar ilişkilerini zorlar. Ömer’in içindeki çatışmalar büyürken, lise yıllarında Macide ile duygusal bir yakınlık yaşayan ve aynı zamanda Ömer’in arkadaşı olan Bedri, her iki tarafa da destek olur. Yaşanan karanlık süreç nedeniyle ilişkiyi sürdürmenin doğru olmadığını düşünen Ömer, Macide’yi üzmemek için ayrılmaya karar verir ve Bedri’den onu korumasını ister. Macide ise Bedri’nin desteğini kabul ederek onun evine yerleşir ve böylece ilişkisini sonlandırır.

Bireyin varoluşuna anlam yükleme çabası, çoğu zaman içsel çatışmaların yönünü ve dengesini yitirmiş bir benliğin, bastırılmış arzularla karşı karşıya geldiği karmaşık bir süreçte şekillenir. Yaşam süresince birey, farklı evrelerden geçerek kendilik sürecini yeniden biçimlendirir. Bu süreçte, bütünden farklılaşma ve sonrasında bütünüle daha yüksek düzeyde bir ilişki kurma, temel bir gelişim kalıbı olarak belirir. İnsan, bir taş ya da kimyasal bileşim gibi edilgen bir varlık değil, bilinçli ve sorumluluk gerektiren kararlarla bireyselliğini gerçekleştiren çok katmanlı bir varlıktır. Psikolojik, etik ve fiziksel boyutlarıyla insan, varoluşunu sürekli biçimde yeniden inşa eder (Rollo May, 1997, s. 114). Kimlik inşası sürecinde birey, bilinç düzeyinde kabul edemediği eğilimleriyle yüzleşmek durumunda kalır. Bu yüzleşme, arzular ile idealler arasında çözülmesi güç bir gerilim yaratır ve birey, çoğu zaman bu gerilim içinde savrularak içsel karanlığını görmezden gelmeye yönelir. *İçimizdeki Şeytan* romanının merkezinde yer alan Ömer, bu türden bir içsel bölünmeyi deneyimleyen bir karakter olarak karşımıza çıkar. Toplumsal sorumluluk, bireysel istek ve ahlaki beklentiler karşısında yönünü belirleyemeyen Ömer, varoluşsal bir bunalımın eşiğindedir. Henüz Macide ile hayatını birleştirmeden önce arkadaşı Nihat’la gerçekleştirdiği konuşma, Ömer’in içsel çözülmeye sürüklendiğini ve bu çözülmeyi farkında olduğunu açık biçimde ortaya koyar:

Değil... değil... fakat şu muhakkak ki bugün olduğum gibi olmak da istemiyorum. Bütün başka bir hayat, daha az gülünç ve daha çok manalı bir hayat istiyorum. Belki bunu arayıp bulmak da mümkün... Fakat içinde öyle bir şeytan var ki... Bana her zaman

Sabahattin Ali

istediğimden büsbütün başka şeyler yaptırıyor. Onun elinden kurtulmaya çalışmak boş...
Yalnız ben değil, hepimiz onun elinde bir oyuncağız... Senin dünyaya hâkimiyet planların
bile eminim ki onun mahsulü... (s. 47).

Nihat'la yaptığı bu konuşmada Ömer, anlamlı bir yaşam arzusu taşıdığını açık biçimde dile getirir. Ancak bu arzunun önünde duran en büyük engelin yine kendisi, daha doğrusu içinde taşıdığı ve denetleyemediği olgular olduğunu belirtir. Varoluşsal bir çatışma ve içsel bir bölünmenin dışavurumunu sözselsel ifade eden Ömer, bireysel bir kriz yaşadığı gibi tüm insanlığın anlam arayışı ile kendi karanlık tarafı arasında meydana gelen gerilimi de ifade eder. Ömer'in "daha az gülünç ve daha çok manalı bir hayat" isteği, Viktor Frankl'ın temelini attığı logoterapideki "anlam istemi" kavramıyla örtüşür. Frankl'a göre, insanın en temel motivasyonu yaşamına bir anlam yükleme arzusudur; bu ihtiyaç bastırıldığında ya da doyurulamadığında birey, nevrotik ve varoluşsal boşluk hissiyle karşı karşıya kalır. Ona göre insan, kimi psikoloji kuramlarının öne sürdüğü gibi yalnızca çevresinden gelen uyaranlara tepki veren ya da içsel gerilimlerini boşaltmaya çalışan mekanik bir varlık değildir. Bunun ötesinde insanın temel özelliği, yaşamın kendisine yönelttiği sorulara bilinçli yanıtlar araması ve bu yanıtlar üzerinden kendi varoluşunu anlamlandırma çabasıdır. Bu süreçte birey, karşılaştığı güçlüklerden kaçmak yerine onlarla yüzleşir; böylece yalnızca tepkisel ya da edilgin bir konumda kalmaz. Tam tersine, yaşamın sunduğu olanaklar ve sorumluluklarla etkin bir biçimde ilişki kurar, kendi seçimleri aracılığıyla hayatına anlam katar (V. Emil Frankl, 1994, s. 23). Ancak Ömer, kendi içinde taşıdığı "şeytan" diye nitelendirdiği dürtüsel, karanlık yönün yarattığı içsel yapı nedeniyle bu anlam arayışında sıkıntı yaşamaktadır. Onun "içimde öyle bir şeytan var ki... bana her zaman istediğimden büsbütün başka şeyler yaptırıyor" sözleri, bu anlam arzusunun önünde engel teşkil eden içsel çatışmayı ve irade zayıflığını yansıtır. Burada sözü edilen "şeytan", özgürlük ile sorumluluğun kesiştiği noktada ortaya çıkan içsel çatışmanın kişileşmiş hâlidir. Zira Frankl'ın deyişiyle "özgür olmak, olgunun tamamının sadece negatif yanısıdır, pozitif yanı ise sorumlu olmaktır. Sorumluluk terimleriyle yaşanmadığı sürece özgürlük salt keyfiyet içinde yozlaşabilir" (Frankl, 1994, s. 52). Ömer'in "içimdeki şeytan"ı, kendi iradesini kullanarak anlamlı bir yönde hareket etme yetisini zayıflatır; sorumluluk almaktan ziyade kaçışa ve özgürlüğünü etkisizleştirmeye yol açan bastırılmış eğilimlerdir. Böylece özgürlük, sorumlulukla kurduğu bağı yitirdiğinde içsel "şeytan" güç kazanır; birey eylemsellik kapasitesini yitirir ve varoluşsal anlam arayışında tıkanmaya başlar. Ayrıca, "hepimiz onun elinde bir oyuncağız" ifadesi bireyin kendi iradesinden soyutlanmış hissini, yaşamını belirleyen gücün dışsal değil içsel bir kaos olduğuna dair algısını sergiler.

Başkarakter Ömer'in öz benliğinde oluşan kırılmalar, gündelik hayatın sıradanlığı içinde gösterdiği sorumsuzluk ve iradesizlikten doğan içsel çatışmayı derinleştirir. Yaşanan çatışma içsel durumuyla davranışları arasında kopukluklara neden olur, benliğini edilgenleştirir. Macide ile evlendikleri gün gerçekleştirdiği eylemler onu, davranışlarını sorgulamaya sevk eder ve böylece iradesindeki zayıflık ile kimlik bilinci arasındaki gerilimi görünür kılar. "Macide aracılığıyla görme imkânı bulduğu iradesiz ve iğreti kişiliğine yönelik değerlendirmeler ihtiva etmektedir" (Korkmaz, 2016, s. 231). Ömer bu gerilimin etkisiyle kendi eylemlerinin yönlendirilmesinde dışsal bir gücün varlığını algılar; bu algı, iradesini hayata geçirme konusundaki yetersizliğine dair kuşkularını

derinleştirir ve onu pasif bir konuma iter. Böylece içsel çözülme, onun sözlerine yansır ve sorgulayıcı dili aracılığıyla hem kendi benliğiyle hem de yaşamın kendisine yüklediği anlamı yeniden gözden geçirmesine yol açar:

Ben ne biçim bir insanım? Bugün evlendim ve bugün evlendiğimi unutarak şunun bunun peşine takıldım. Gerçi Hafız'ın derdi mühim...Fakat nasıl oldu da beni bekleyen biri olduğunu düşünmedim? Nasıl oldu da rakı içmeyi kabul ettim? Bunların ehemmiyeti yok... Yok ama, niçin? (...) Beni istenilen yere çekip götürmek ne kadar kolay? İrademi bu hususta kullanmaya hiç alışmamışım. Sonra bu unutmak... Ah, bu manasız dalgınlık! Birdenbire dünya ile alakam kesiliyor ve ben boşluklarda uçmaya başlıyorum... (s. 121-122).

Ömer'in içsel konuşması, bireyin gölge arketipi ile olan çatışmasını açığa çıkaran örneklerden biridir. Nitekim gölge, benlik ideale uymayan; bireyin bilinçdışında bastırdığı düşünce ve eylemleri temsil etmektedir. Bu bağlamda Ömer'in "iradesizlik", "unutmak", "manasız dalgınlık", "kendini boşlukta hissetmek" gibi ifadeleri, onun bilinç düzeyinde kabul etmek istemediği ya da kontrol edemediği olguların farkındalığını yansıtır. Onun yaşadığı durum, pişmanlık kadar parçalanmış ruhsal yapısı ile yüzleşmesidir. Özellikle "beni istenilen yere çekip götürmek ne kadar kolay?" ve "irademi bu hususta kullanmaya hiç alışmamışım" gibi ifadeler, bireyin öz iradesiyle hareket edememesini, edilgin ve savrulmaya meyilli benlik durumunu ortaya koyar. Söz konusu ifadeler, zayıf iradenin ise Jung'un tanımıyla gölge arketipinin etkisi altında şekillendiğini düşündürür. Ömer'in "iradesizlik", "unutkanlık", "kendinden uzaklaşma", "başkalarının etkisiyle hareket etme" gibi kişilik zaafı, onun gölgesiyle hesaplaşamadığını ve gölgesinin onu ele geçirdiğini gösterir. Bireyselleşme sürecine adım atamamış olan Ömer, evlendiği gün dahi eşine karşı sorumluluğunu unutacak, bahaneler üretecek bir insandır; bu da onun anlam boşluğu içinde çırpınışının ve gölgesinin üzerindeki belirleyici gücünün göstergesidir. Zira gölgeyle hesaplaşmayan bir benlik, karar alma, sorumluluk üstlenme ve anlam üretme kapasitesinde ciddi zaafı yaşar.

Başkarakter, çevresine karşı sürekli kuşku duyar ve güvensizlik besler; âdeta kalıcı bir korku hâlinedir. Bir mağazadan hırsızlık yapması veya çalıştığı yerde yaşlı bir adamı tehdit etmesi gibi eylemleri, bireysel ahlak anlayışının çöküşünü gösterse de Ömer bu davranışların sorumluluğunu kendisinden değil, dışsal etkenlerden ve "içindeki şeytan"dan kaynaklandığına inanır. Yaşadığı suçluluk duygusu ile sorumluluk eksikliğini başkalarına, hatta soyut bir güce -özellikle "içindeki şeytan"a- yükleyerek vicdani hesaplaşmadan kaçınır. Horney, bu durumu ahlaki sorumluluk açısından şu şekilde değerlendirir: "İnsan kendi aldatmacalarından, kendi kibrinden, benmerkezciliğinden, sorumluluktan kaçışından sorumlu tutulamazsa, o zaman ahlak terimleriyle konuşabilir miyiz?" (Karen Horney, 1991, s. 141). Bu yaklaşım, Ömer'in kendi içsel süreçlerini kişisel sorumluluk alanının dışına taşıyarak sanki tamamen dışsal nedenlerle oluşmuş gibi algıladığını göstermektedir. Böylece, yaşadığı zorlukların kaynağını kendinden uzaklaştırarak öz eleştiriden ve gerçek benlikle yüzleşme ihtiyacından kaçınmış olur. Bu noktada Horney'nin "dışsallaştırma" kavramı, Ömer'in tutumunu anlamak açısından açıklayıcıdır: "Dışsallaştırma derken, kişinin içsel süreçlerini sanki kendi dışında olan olaylarmış gibi yaşamasını ve genellikle bu dışsal etkenleri

kendi zorluklarından sorumlu tutmasından söz ediyorum. Dışsallaştırmanın idealizasyonla benzer tarafı, her iki durumda da amacın gerçek benlikten kaçmak olmasıdır” (2014, s. 86). Ömer, kendi içsel zaafalarını “içindeki şeytan” figürü üzerinden dışsallaştırarak gerçek benliğiyle yüzleşmeyi erteler.

Herkesten korkuyorum... Bunun neticesi olarak herkesten şüphe ediyorum. Fakat bu dereceye kadar nasıl düştüm? Macide'nin samimi olmaması ihtimalini nasıl oldu da aklıma getirdim? Benimki aptallık! Kız ne bilsin? Benim ne çirkef olduğumu ne haltlar karıştırdığımı ne tehlikeler atlattığımı nereden bilsin? Her mücrim ruhlu insan gibi ben de vehimlerimin oyuncağı olmaya başlıyorum. Mağazadaki herif benim yaptığımı görmüş, şüphelenmiş olsa derhal yakama sarılırdı. (...) Sonra beni beklemekten başka kabahati olmayan, benim kepezeliklerimin, ruhumun çirkefliliğinin yüzüme ve tavırlarıma vuran akislerini insanı ağlatacak kadar masum bir şekilde tefsir eden, benim sırf parasızlık yüzünden bir tuhaf olduğumu söyleyen karıma ben nasıl muamele ediyorum. Zannediyorum ki, her şeyi bildiği hâlde benimle oyun oynuyor, zavallılığımınla eğleniyor. Eyvah! O beni kurtarıp temizleyecek derken galiba ben onu kendi ruhumun korkunç dünyasına çekeceğim... Fakat... Fakat benim ne kabahatim var? Ben hangi fena maksadın kurbanıyım sanki? (...) Muhakkak ki ruhumun benim gözümünden kaçacak kadar uzak köşelerinde bir şeytan saklı... Beni oyuncak gibi kullanıyor... (s. 143-144).

Ömer'in kendisi için kullandığı “çirkeflilik”, “tehlike” ve “mücrim ruh” gibi ifadeler, onun geçmişine ve içsel dünyasına dair karanlık imgeleri yansıtırken, aynı zamanda benliğin ahlaki idealleriyle çatışan bastırılmış dürtülerin görünür hâle geldiğini de ortaya koymaktadır. Bu noktada, bilinçdışı arzuların denetim dışına çıkmasıyla birlikte psişik enerji özerkleşmekte ve benliğin işleyişine hükmetmektedir. Ömer'in kendini “mücrim ruhlu” olarak tanımlaması ve “vehimlerinin oyuncağı” şeklinde nitelemesi, Jung'un gölge arketipiyle ilgili olarak ortaya koyduğu içselleşmiş tehdit kavramıyla örtüşür. Gölge, artık yalnızca dışsal bir tehlike değil, bireyin karar alma mekanizmalarını yönlendiren içkin bir varlık hâline gelmiştir. Jung bu durumu şu sözlerle açıklar:

Bastırıldıkları ya da ihmal edildikleri zaman özgün enerjileri, hesaplanamayacak olası sonuçlarıyla birlikte bilinçaltına savuşup giderler. Bu yoldan kaybolmuş gibi görünen psişik enerji, gerçekte bilinçdışının en üst tabakalarında bulunan şeylerin yeniden canlanmasına, yoğunlaşmasına yarar. Böyle eğilimler bilincimizin her zaman var olan ve potansiyel olarak tahrip edici olan gölge yanını oluştururlar. Bastırıldıklarında cinlere dönüşürler. (2009, s. 93).

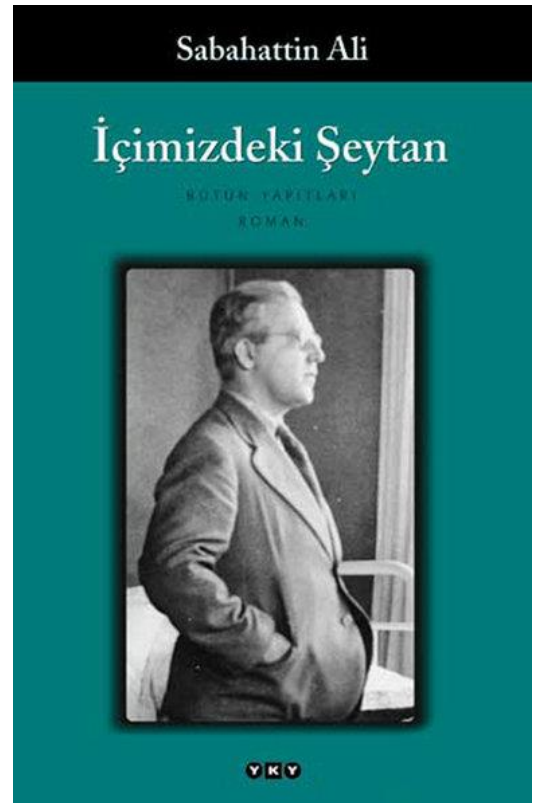
Jung'un bu yaklaşımı, bastırılmış eğilimlerin dönüştüğü yıkıcı enerjinin, bireyin duygusal ve davranışsal bütünlüğü üzerindeki yıkıcı etkisini teorik düzlemde temellendirir. Bu bağlamda Ömer'in yaşadığı durum, bastırılmış gölge içeriğinin benliğe nüfuz ederek bireysel bütünlüğü tehdit eden bir ruhsal savrulma hâlini almasıyla açıklanabilir.

Romanın başkarakteri Ömer, anlatı boyunca süreklilik gösteren bir içsel gerilim hâliyle varlığını sürdürür. Onun bireysel yolculuğu, arayış ve yüzleşme süreçleriyle örülmüş olsa da karakterin varoluşsal geriliminde herhangi bir çözülme ya da dönüşüm gerçekleşmez. O, kendi içsel çelişkileriyle yüzleşme yeterliliğine ulaşamaz ve benliğini saran karanlık alanları aydınlığa çıkarma çabasında başarısız olur. Jung'un kuramsal çerçevesinde ifade edilen gölge arketipiyle bir uzlaşma ya da bütünleşme süreci yaşayamaz. Bunun sonucunda bireyleşme sürecini tamamlayamaz.

Dolayısıyla, bu durum karakterin ruhsal yolculuğunu, kendini tanıma ve dönüştürme potansiyelini açığa çıkarmasını engeller. Söz konusu süreç, sürekli bir içsel tıkanma ve çözülmemiş çatışmalarla örülü bir varoluş girdabında sonlanır. Bu durumu en çarpıcı biçimde karakterin kendi ağzından dile getirdiği şu sözler yansıtır:

İsteyip istemediğimi doğru dürüst bilmediğim fakat neticesi aleyhime çıkarsa istemediğimi iddia ettiğim bu nevi söz ve fiillerimin daimî bir mesulünü bulmuştum: Buna içimdeki şeytan diyordum; müdafaasını üzerime almaktan korktuğum bütün hareketlerimi ona yüklüyor ve kendi suratıma tüküreceğim yerde, haksızlığa, tesadüfün cilvesine uğramış bir mazlum gibi nefsimi şefkat ve ihtimama layık görüyordum. Halbuki ne şeytanı azizim ne şeytanı? Bu bizim gururumuzun, salaklığımızın uydurması... İçimizdeki şeytan pek de kurnazca olmayan bir kaçamak yolu... İçimizde şeytan yok... İçimizde aciz var... Tembellik var... İradesizlik, bilgisizlik ve bunların hepsinden daha korkunç bir şey: hakikatleri görmekten kaçmak itiyadı var... (s. 250)

Söz konusu içsel itiraf, Ömer'in kendi gölgesiyle yüzleşmek yerine onu dışsallaştırarak sorumluluktan kaçtığını, ancak nihayetinde bu savunma mekanizmasının da çöktüğünü gösterir. Karakterin "içimizde şeytan yok" diyerek suçlayıcı bakışını kendine çevirmesi, bastırılmış eğilimlerle yüzleşmenin eşğine geldiğini düşündürse de bu farkındalık, dönüştürücü bir eyleme evrilemez. Ömer, gölgesiyle hesaplaşmak yerine onun belirlediği sınırlar içinde savrulmaya devam eder. Böylece bireyleşme süreci tamamlanamadan kesintiye uğrar. Jung'a göre gölge, bireyin bilinçdışı alanında bastırıldığı, benlik ideeline uymayan yönlerin toplamıdır ve bu içerikler bilince çıktığında bireyi derin bir yüzleşmeye zorlar (2006, s. 69–70). Ancak bu yüzleşme çoğu zaman dönüştürücü bir sürece evrilmez; bastırılan unsurlar, farklı savunma mekanizmaları aracılığıyla yeniden maskelenir. Horney'nin belirttiği gibi, gerçek benlik ile idealleştirilmiş imge arasındaki fark, bilinçli olarak fark edilmese bile bireyi bilinçdışı düzeyde olumsuz etkiler. Ortaya çıkan gerilim, çoğunlukla kişinin kendine duyduğu küçümseme, öfke ve baskı duyguları aracılığıyla açığa çıkar ve nihayetinde onu çeşitli biçimlerde acizleştirir (2014, s. 88). Ömer'in "İçimizde şeytan yok... İçimizde aciz var..." ifadesi, Jung'un gölge arketipiyle bütünleşememe durumunun ve Horney'nin tanımladığı acizleştirici içsel gerilimin edebî düzlemde somutlaşmış biçimidir. Anlamlı bir yaşam ideali doğrultusunda kendisini sorumluluk duygusuna sahip, özerk bir birey olarak kurgulayan Ömer, bu imgeyle çelişen eylemlerini fark ettiğinde bastırılmış karanlık yönleri ile yetersizlik hissinin eşzamanlı kuşatmasına maruz kalır. Bu ikili baskı, onun kimlik kurgusu ile bilinçdışı arasındaki çatışmayı görünür kılar ve Ömer'i, gölgesiyle yüzleşemeyen, acizliğinin ağırlığından kurtulamayan bir özne konumuna yerleştirir.

Bu noktada, Gonçarov'un *Oblomov*'unda görülen karakter yapısıyla anlamlı bir paralellik kurmak mümkündür. Tıpkı *Oblomov*'da olduğu gibi, Ömer de kendi potansiyelinin farkında olmasına rağmen bu potansiyeli hayata geçirememekten kaynaklanan derin bir içsel sıkışma yaşar. *Oblomov*'da Petersburg'da yaşayan toprak sahibi İlya İlyiç Oblomov, sahip olduğu fırsatlara rağmen kronik eylemsizlik içinde yaşamını sürdürür. Dostu Stoltz'un teşvikleri ve Olga ile yaşadığı aşk bile onu bu ataletten kurtaramaz. Stoltz, aktif, girişken ve hayatla bütünleşmiş kişiliğiyle Oblomov'un karşıt figürü olarak onu hayata katmak için sürekli çaba gösterir. Ancak Oblomov'un kökleşmiş pasifliği bu çabanın sonuçsuz kalmasına neden olur. Benzer biçimde, Ömer'in çevresinde yer alan Macide de onun sorumluluk duygusunu harekete geçirmek, içsel kapanmışlığını aşmasına yardımcı olmak ister; sabırlı, destekleyici ve alttan alan tavrına rağmen Ömer'in bastırılmış karanlık yönleri ve derinleşen acizlik hissi bu desteğin etkisizleşmesine yol açar. Her iki anlatıda da "yardım eden" figür (Stoltz/Macide), başkarakterin kendi iç hapishanesinden çıkma iradesini yitirilişini görünür kılar. Gonçarov'un metninde Oblomov'un "Ruhumun mağaralarında, kodeslerinde, kuyulu zindanlarında... Kilitli... Kapılar kapalıydı ve anahtar bende değildi" (İvan Gonçarov, 1967, s. 106) sözleri, bu çıkmazın en yoğun simgesel ifadesidir. Aynı imge, Ömer'in de kendi varoluş kilidini açamamasının edebî izdüşümü olarak okunabilir. Horney'nin *Çağımızın Tedirgin İnsanı*'nda tanımladığı "temel bilgisizlik" kavramı bu tabloya doğrudan ışık tutar. Horney, insanın yalnızca genel yaşama dair bilgi eksikliğinden değil, çok daha derin bir farkındalık yoksunluğundan söz eder: Kişinin kendi ruhsal yapısını, davranışlarının ardındaki itkileri ve dürtüleri, gerçek istek ve amaçlarını bilmemesi; başka bir deyişle, yaşamı yönlendiren ve çoğu zaman bilinçdışı işleyen mekanizmaların farkında olamaması (1980, s. 12). Bu bakışla, Oblomov'un pasifliğinin ve eylemsizliğinin ardındaki nedenleri görememesi ile Ömer'in gölgesi ve acizlik duygusunun yaşam yönelimini nasıl belirlediğini kavrayamaması aynı eksende buluşur. Her iki karakterde de içsel potansiyelin önünü tıkayan görünmez engeller, öznenin bilincinin dışında işler; "kapalı kapılar" ve "kaybolmuş anahtar" metaforları ise bu erişilemez alanın, yani çözülemeyen varoluşsal kilidin simgesine dönüşür.

2. BAĞLANAMAMANIN ANATOMİSİ: YETİM ARKETİPİNİN KİMLİK KRİZİ

İnsanın yaşam yolculuğunda yaşadığı duygusal kırılmalar, terk edilme acısı, korunaksız kalma, dünyaya karşı duyulan güvensizlik, sevgi eksikliği, aidiyetsizlik hissi ve güvenlik mekânından kopma durumlarının simgesel karşılığı olan yetim arketipi, mitolojik kökenini Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın cennetten kovulma anlatısına borçludur. Yetim arketipi⁴, bireyin kolaylıkla

⁴ Yetim arketipi, hayal kırıklığına uğramış bir idealisti simgeler; bireyin dünyaya dair beklentileri ne denli yüceyse, gerçekliğin sert yüzü o denli sarsıcı görünür. Cennetten sürgün edildikten sonra kendini yetim olarak algılamak, derin bir korunmasızlık ve korku duygusunu tetikler. Bu koşullar altında dünya, kötücül niyetli kişilerle, tuzaklarla ve tehlikelerle örülü düşmanca bir ortama dönüşür. Yetim, gerekli güç ve kaynaklardan yoksun kalmış genç bir kız örneğinde olduğu gibi, bu tehditkâr çevrede varlığını sürdürmek zorundadır. Böylesi bir zeminde en hain davranışlar bile, bireyin kendini savunma içgüdüsünden doğan makul tepkiler olarak görülür; "Başkaları sana dokunmadan sen onlara dokun" kuralı, acımasız bu evrende hayatta kalma stratejisinin temelini oluşturur. Bu dünya görüşünün baskın duygusu korku, temel güdüsü ise varoluşsal düzeyde yaşam mücadelesidir. Bkz. Carol S. Pearson (2016), *İçimizdeki Kahraman, Yaşadığımız Arketipler Hayatımızı Nasıl etkiliyor? Onların Gücünden Nasıl Yararlanabiliriz?* (Çev. Semra Ayanbaşı), İstanbul: Akaş Yay. s. 70

yerleşemeyeceği, derin bir içsel çatışma ve yüzleşme alanı olarak tanımlanır. Bu arketipsel düzlemde bireye düşen temel görev, masumiyetin korunaklı alanından çıkıp inkâr ve yadsıma eğilimini aşarak yaşamın kaçınılmaz gerçekleri olan acı, kayıp, eksiklik ve ölümle yüzleşmeyi öğrenmektir. Bu yüzleşme süreci, bilişsel bir kabulleniş değil; ruhsal düzeyde öfke, yas ve kırılma süreçlerini de tetikleyen yoğun bir dönüşümdür. Yaşanan öfke ve hayal kırıklığının şiddeti, çoğunlukla bireyin başlangıçta taşıdığı idealleştirilmiş beklentilerle doğru orantılıdır Pearson'a göre, başlangıçta cennette mutluluk içinde yaşayan ve her türlü ihtiyacı Tanrı tarafından karşılanan bu iki varlık, işledikleri günah sonucunda cennetten kovularak dünyaya gönderilmiş ve kendi sorumluluklarıyla baş başa bırakılmıştır (2016, s. 63). Bu bağlamda Pearson, "Cennet'ten kovulma"yı yalnızca bir düşünüş olarak değil, gerçekliğe atılan zorunlu bir adım olarak değerlendirir. Yetim arketipinin asli işlevi, bireyin yaşamdan mucizevi beklentiler yerine sınırlılık ve kırılabilirlik içeren daha gerçekçi bir varoluş anlayışı geliştirmesini sağlamaktır (Pearson, 2016, s. 71). Zira yetim arketipi, derin yalnızlık, savunmasızlık duyguları ile sarmalandığı için hem kendisi hem de çevresindekilerle istenilen bağ kurulamamakta ve giderek bu bağ zayıflamaktadır. Ayrıca yetimlik sadece anne-baba kaybıyla anlamlandırılan somut bir durumu ihtiva etmemekte; kişinin duygusal, sosyal, psikolojik ve ontolojik olarak köksüzlüğünü imlemektedir.

İçimizdeki Şeytan'da Ömer, yetim arketipinin metin içindeki en somut örneği olarak belirginleşir. Onun yaşadığı aidiyet krizleri, içsel boşluk ve arayış, kimlik bunalımı, toplumla ilişkilerindeki yabancılaşma, dışsal çevreye bağımlı tutumlar ve sevgi yoksunluğu gibi psikolojik karmaşalar, yetim kimliğiyle giriştiği mücadelenin -ya da pasifliği karşısında maruz kaldığı deneyimlerin- başlıca tezahürlerini oluşturur. Bu noktada, duyumsanan söz konusu duygu kargaşası, bireysel bir ruhsal dalgalanma olmanın ötesinde, toplumsal bağlamda dışlanmışlık hissinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Nitekim belirtilen durum, Ömer'in yersiz-yurtsuz, dışlanmış ve değersiz hissetmesine neden olur. Böylece onun içsel dünyasında sürekli bir eksiklik ve güvensizlik algısı pekişir. Bu ruhsal ve toplumsal konumlanış, karakterin roman boyunca sergilediği tutumları, aldığı kararları ve diğer kişilerle kurduğu ilişkileri belirleyen temel unsurlardan biri olarak metinde yer alır. Başkarakter, babası ile kur(a)madığı duygusal bağ nedeniyle aidiyet hissinin ilk kırılmalarını, yatılı okul nedeniyle somutlaştırır. O, yaşadığı içsel sarsıntıyı ve eksikliği, babasının ölüm haberi ile şu şekilde dile getirir:

Dört sene evvel ölen kendi babasını hatırladı. İstanbul'da leyli mekteplerde geçen ömrü, babasını adamakıllı tanımamasına mâni olmuştu. Ona aydan aya para yollayan ve tatillerde evine gidilen biri nazarıyla bakmaya alıştığı hâlde ölüm haberi kendisini adamakıllı sarsmıştı. İnsan oturduğu odanın duvarlarından biri yok oluvermiş gibi bir noksanlık, bir çıplaklık duyuyor, bir gün evveline kadar kolumuz, bacağımız gibi pek tabii surette mevcut olan bir şeyin birdenbire hiç olmasına inanmak istemiyordu. (s. 55).

Ömer, babasının ölüm haberi karşısında fiziksel bir mesafeden ziyade duygusal bir yabancılaşma yaşar. Babasını "adamakıllı tanımayan" başkarakter, "İstanbul'da leyli mekteplerde geçen ömründe" ona karşı yeteri kadar sevgi, güven doyumu sağla(ya)maz. Babası onun için aydan aya para gönderen, tatilde ziyaret edilen bir figürden öteye geçmez. Dolayısıyla, babanın ölümü, benliğinde zayıf da olsa kurduğu bir simgesel dayanağın yıkımıdır. Gerçek kaybın ötesine geçen bu

ölüm deneyimi, kendisini koruyan bir duvarın yıkılışıyla eşdeğer olup onu çıplak ve korunaksız bırakır. Ayrıca Ömer'in ölüm karşısında yaşadığı inkâr ve direnç, daha bir gün öncesine kadar kol ve bacak gibi doğal bir şekilde var olan bir şeyin aniden yok oluşunu kabullenmek istemeyişinde görünür. Ancak bu tutum, yas sürecini anlamlandırma bakımından işlevsiz kalmaktadır. Söz konusu durum, Ömer'in geçmişteki gibi şimdi ve gelecekte de köksüz kalmasına zemin hazırlar. Yaşadığı fiziksel kayıp, içsel dünyasında aidiyet, sevgi, korunma gibi temel unsurların sarsılmasına yol açar. Baba figürünü yeterince hayatında içselleştiremeyen Ömer, arkadaşı Bedri ve Macide de bu duyguların arayışı içine girer. Pearson'un ifadesiyle "ortak bağımlılık" ilişkisini zorunlu hâle getirir: "“Ortak bağımlılık” da Yetimin hislerini hissetmeye karşı bir savunmadır. O durumda kendi acımızla başa çıkmaya çalışmak yerine, başkalarını kurtarmaya odaklanırsınız. Bu süreçte, büyük olasılıkla, her iki kişinin de gerçekten başarılı olamayacağı bir ilişki sürdürürüz. Burada altta yatan mesaj şudur: “Sana bakmama izin vererek hayatıma anlam kazandır” (Pearson, 2016, s. 74). Baba imgesini yeterince içselleştiremeyen Ömer, yaşadığı dışsal ilişkilerle bu eksikliği telafi etmeye çalışır. Kırılganlıklarla yüzleşmekten kaçınan başkarakter, kendi acısını yaşamak yerine kurtarıcı rolüne bürünerek ötekinin ihtiyaçları üzerinden dolaylı bir şekilde bu boşluğu doldurmaya çalışır. Bireysel bütünleşmeyi göz ardı ederek/erteleyerek özneleşme sürecini sekteye uğratır.

Ömer, Macide ile tanıştıktan sonra, onun maruz kaldığı maddi ve duygusal güçlükleri fark eder. Macide'nin kaldığı yerde sıkıntı yaşadığı bir gece, onu da yanına alarak evine götürür. Başkarakterin kendisi de maddi açıdan dar boğazda bulunan biridir ve dışsal desteklere bağımlı bir konumdadır. Macide'yi "kurtarma" amacıyla kurguladığı girişim, görünürde fedakâr bir nitelik taşısa da öznel eksikliklerini öteki üzerinden telafi etme eğiliminin bir yansımasıdır. Ömer, yetersizlik duygusunu Macide ile evlenerek giderebileceğini düşünmektedir, böylece kırılgan öz-değerini ilişkisel yollarla onarmaya yönelmektedir:

Ne kadar farkında olmaz görünürse görünsün, Ömer'de kendisinin Macide'ye muhtaç olduğunu hissediyordu. Dairede veya dışarıda birtakım vesilelerle eskisi kadar hür olmadığını, bir yere ve bir insana bağlı bulunduğunu nefesine itirafa mecbur kalınca, Macide'ye karşı büyük bir hiddet duyuyor, fakat pek az zaman sonra sarhoşluktan ayrılır gibi kendini toplayarak: "Ben onsuz ne olurum?.. Değil birkaç hürriyet, birçok hem daha büyük şeyler bile bu yolda feda edilebilir..." diyordu. Macide'yi hayatında yok farz etmek mümkün değildi. Ondan ayrılmayı düşünmek şöyle dursun, onunla birleşmeden evvel nasıl yaşadığını bile tasavvur edemiyordu. (...) "Bana kızma!.. Benim kusuruma bakma! Bana kocan gibi değil, bana çocuğun gibi bak! diye yalvardı (s. 162-163).

Ömer'in ilişkide bakım odaklı konumu ve buna eşlik eden özerklikten feragati, öz-sorgulamayı ertelemesiyle birleştiğinde Karen Horney'nin öz-analize ilişkin uyarısı açıklayıcı hâle gelir: "Eğer birey kendini analiz etmenin zaman zaman mutlaka acı veren, altüst eden ve olanca ulaşılabilir enerjinin tamamını gerektiren, zorluklarla dolu, ağır ağır ilerleyen bir süreç olduğunun bilincinde olursa, söz konusu sonuçlardan hiçbirisi öyle kolay kolay baş gösteremeyecektir." (Horney, 1998, s. 15-16). Ömer, bu "acı-enerji-ısrar" eşiğine yönelmek yerine içsel emeği dışsal bir figürün düzenleyici varlığına devretmekte; böylece güvenlik lehine özerkliği geri plana itmekte, sorumluluğu dışsallaştırmakta ve Pearson'ın yetim arketipi için betimlediği "ortak-bağımlılık"

örüntüsünü pekiştirmektedir. Bu yönelim, özgürlük-güvenlik gerilimini belirginleştirerek özerk bir benlik inşasının imkânlarını zayıflatmaktadır.

Ömer'in içsel monoloğunda, yetim arketipinin özelliklerini yansıtan psikolojik çözümlemeler yer alır. "Farkında olmaz görünse" de Ömer, bilinç düzeyinde bastırmaya çalıştığı gerçeğin farkındalığını yaşar. O, yetim arketipinin özelliği olan bağıllık/bağımlılık duygusunu çoğu zaman inkâr etse de özellikle kriz anlarında bu duyguyla bilinç düzleminde yüzleşir. Ömer'in "eskisi kadar hür olmadığını" fark etmesi, arketipsel düzeyde özgürlük ihtiyacı ile güven arayışı arasındaki gerilimi temsil eder. Yetim arketipi, kendini koruyan figüre/Macide'ye bağlandığında özgürlüğünden ödün verdiğini hisseder; ancak güvenlik ihtiyacı, özgürlük arzusuna ağır basar. Ömer'de bu durum açıkça görülmektedir; ona duyduğu ihtiyaç, özgürlüğünün kısıtlandığı hissini doğursa da birkaç özgürlüğün hatta daha büyük değerlerin bile bu uğurda feda edilebileceğini dile getirerek söz konusu bağımlılığı meşrulaştırır. Bu, Pearson'un tanımladığı "bağımlılığı kabullenerek ona anlam atfetme"- "Sana bakmama izin vererek hayatıma anlam kazandır" (2016, s. 74)- mekanizmasının tipik bir örneğidir. Korunma, güven ve aidiyet arayışındaki başkarakter, Macide'ye yönelik bağımlılığını kabul edilemez bulur. Özgürlüğünün kısıtlandığını öne sürerek zaman zaman öfkelenirse de özgürlüğünün ve hatta daha büyük değerlerin bile bu uğurda feda edilebileceğini dile getirerek bu bağımlılığı içselleştirip kabullendiğini açıkça ortaya koyar. Ayrıca "Bana kocan gibi değil, bana çocuğun gibi bak!" cümlesi, ilişkinin temel zeminini değiştirerek yetişkinler arasındaki karşılıklı ilkesini ortadan kaldırır ve bunun yerine bakım veren ile bakım alan arasında tek yönlü, hiyerarşik bir diyalektik kurar. Bu durum, ilişkinin eşitlik temelinden uzaklaşıp duygusal ihtiyaçların tek taraflı karşılandığı bir bağımlılık ilişkisine dönüşmesine yol açar. Bir yandan Ömer'in çocukluk konumuna gerilemesini açıkça ortaya koyarken diğer yandan da onun, iç dünyasında yeterince geliştiremediği ebeveyn işlevlerini -güvence, teselli ve sınır koyan dışsal bir figüre devretme eğilimini görünür kılar. Jung, yaşanan bu işlevsizlik ve olgunlaşmamış kişilik yapısını şu şekilde tanımlar:

Arkalarında bıraktıkları yıllara karşın bu insanlar çocuksu kalmışlardır; tuhaf bir güvensizlik, sözlerinde, yargılarında ve eylemlerinde sürekli bir duraksama görülür. Bu tür kişi, belli bir durumda, dört işlevden hangisine başvuracağını kestiremez. Kolay etkilenir, kişiliği her dakika değişir; ya da bu kolay etki altında kalma huyuna karşı korunmak amacıyla, ruhsal gelişmemişliğini gizlemek için katı, resmî bir maske kullanır. Ama gene de olgunlaşmamış ruh, yaşamın kritik durumlarında kendini belli eder ve sayısız karmaşalara yol açar. Böylece işlevlerdeki yetersiz gelişme, tekyanlı farklılaşmaya uğramış bir gelişme kadar tehlikeli olmaktadır. (2006, s. 38).

Ömer'in bu ilişkisel yönelimi, Jung'un tanımladığı güvensizlik, kararsızlık ve kolay etkilenme özelliklerini somut biçimde yansıtır. Onun karar alma süreçlerinde sürekli olarak dışsal onaya ihtiyaç duyması, bireysel inisiyatif geliştirme kapasitesinin zayıflığını açığa çıkarır. Bu durum yalnızca duygusal bağlarında değil, dünya görüşü, değerler sistemi ve yaşam biçiminde de belirleyici olur. Güven ve yönlendirme ihtiyacını kendi içsel kaynaklarıyla karşılayamaması, onun öznel sınırlarını belirsizleştirir ve sürekli olarak başka figürlerin otoritesine veya himayesine yönelmesine yol açar. Bu bağımlı tutum, yetim arketipinin gölgesel boyutunun tipik bir

tezahürüdür; birey, iç dünyasında gelişmemiş ebeveyn işlevlerinin boşluğunu başkalarının onaylayıcı, koruyucu veya yönlendirici varlığıyla doldurmaya çalışır. Fromm'a göre, birey güçsüzlük ve kaygı karşısında özgürlüğün⁵ yüklediği sorumluluğu tek başına taşımakta zorlandığında, yetkinliğiyle meşrulaşan ve bakım-yönlendirme sağlayan "rasyonel bir otorite"nin güvenli çerçevesine sığınma eğilimi gösterir (Erich Fromm, 2019, s. 95). Ömer'in özgürlüğü sorumlulukla birlikte düşünmekte zorlanması, bu eğilimi edebî düzlemde somutlaştırır. O, kararlarının sonuç yükünü üstlenmeyi erteleyip duygusal teselliye Macide'den bekleyerek kısa vadeli bir sükûnet sağlar; fakat bu yönelim, öz-yeterliğini zayıflatır, özerk benlik inşasını geciktirir ve yetim arketipine özgü bağımlılık örüntüsünü anlatı boyunca yeniden üretir. Ömer'in yaşamında bu arayış hem romantik ilişkilerinde hem de toplumsal çevresinde, kendi varlığını başkalarının himayesiyle anlamlandırma eğilimi olarak belirginleşir. Tamamlanmamış bireyleşme süreci, onun benlik bütünlüğünü kurmasını engeller; aidiyet arayışı ile özgürlük ihtiyacı arasındaki gerilim ise sürekli bir içsel çatışma yaratır. Böylece Ömer, kendi yaşamının öznesi olmaktan ziyade başkalarının varlığına bağımlı bir "tamamlanma" arayışının nesnesi hâline gelir.

SONUÇ

İçimizdeki Şeytan romanı, arketipsel çözümleme bakışıyla bireyin içsel bütünleşmesini engelleyen iki temel yapının -gölge ve yetim arketipleri- aynı karakterde yoğun biçimde bir araya geldiğini gösterir. Bu birliktelik, bireysel düzeyde süreklilik gösteren derin bir çatışmayı görünür kılar. Anlatı, bastırılmış karanlık yönlerin inkâr edilerek dışsallaştırılmasını ve öz-yeterlilik eksikliğinin yol açtığı bağımlılık eğilimini edebî zeminde somutlaştırır. Gölge arketipi bağlamında, karakterin zaaf, korku ve dürtülerini doğrudan üstlenmek yerine soyut bir "içsel kötücül güç" figürüne yüklemesi, sorumluluktan kaçınmanın simgesel bir ifadesidir. Bu dışsallaştırma, bireyin ahlaki ve psikolojik olgunlaşma sürecini durdurarak onu pasif ve savunmacı bir döngüye hapseder. Gölgenin inkârı, bireysel vicdani hesaplaşmayı ertelemekle birlikte toplumsal yargılardan kaçışın da bir aracı hâline gelir. Böylece gölge, gerçek benlikle yüzleşmenin ertelenmesinin sembolü hâline dönüşür. Yetim arketipi açısından, karakterin güven, aidiyet ve yön bulma ihtiyacını kendi iç kaynaklarıyla karşılayamaması, onu sürekli dışsal destek ve koruma arayışına iter. Bu durum, bireyin öz-değerini inşa edemediğinde yaşamını başkalarının onayı ve himayesi üzerinden sürdürmesinin evrensel bir yansımasıdır. Yetim arketipi, burada korunma ihtiyacı ile bağımlılık arasında gidip gelen bir varoluş biçimini temsil eder.

Roman, gölge arketipinin sorumluluktan kaç(ın)ma eğilimleri ile yetim arketipinin öz-yeterlilik eksikliğini aynı psikolojik zeminde bir araya getirerek bütünleşemeyen ve parçalı bir benlik yapısının derinlikli bir portresini sunar. Anlatı boyunca bu iki arketipin karşılıklı etkileşimi, karakterin hem kendi karanlık yönleriyle yüzleşmekten kaçınmasına hem de yaşamını

⁵ Fromm için "itaat" meselesi doğrudan özgürlükle ilgilidir. Çünkü Fromm'a göre özgürlük sadece "bağlardan kurtulma" değil, özerklik ve sorumluluk yükünü taşımaktır. Bu yük, kaygı yarattığında birey üç "kaçış" yoluna sapabilir: otoriteye boyun eğme, yıkıcılık ya da otomaton uyum (kişinin kendi yargısını askıya alıp anonim normlara mekanik uyumu). "İyi niyetli bir otoriteye itaat" tercihi, bu kaygıyı maskeler: kişi, özgürlüğün sorumluluğunu taşımak yerine bunu "koruyucu" bir figüre devreder ve kendini hâlâ doğru bir şey yapıyormuş gibi hisseder. Bkz. Erich Fromm (2019), *Olma Sanatı, Oto-analiz, Öz-farkındalık ve Meditasyon Üzerine*, (Çev: Orhan Düz), İstanbul: Say Yay. s.89-101.

sürdürebilmek için sürekli dışsal kaynaklara bağımlı kalmasına neden olur. Bu durum, bireyin içsel potansiyelini gerçekleştirememesinin, sorumluluk üstlenmekten kaçışın ve öz-değer inşasındaki başarısızlığın bir döngü hâlinde tekrarlandığını gösterir. Burada ortaya çıkan portre, yalnızca bireysel bir psikolojik zaafın değil, aynı zamanda insan doğasının evrensel düzeyde taşıdığı kırılganlıkların edebî bir yansımasıdır. *İçimizdeki Şeytan* bu bağlamda, arketipsel çözülmenin hem bireysel hem de ilişkisel düzeyde nasıl tezahür edebileceğini gösteren dikkate değer bir örnek oluşturur. Roman, kişinin kendi içsel karanlığıyla yüzleşemediğinde ve kendi ayakları üzerinde duramadığında, bu eksikliğin yalnızca kişisel değil, toplumsal ilişkilerde de güven, sorumluluk ve ahlaki dengeyi zedeleyen bir insanlık hâline dönüşebileceğini gözler önüne serer. Böylece eser, arketiplerin edebî metinlerde yalnızca psikolojik bir çözümleme aracı değil, aynı zamanda insan deneyiminin evrensel kırılma noktalarını açığa çıkaran güçlü bir temsil aracı olduğunu ortaya koyar.

KAYNAKÇA

- Ali, Sabahattin (2021). *İçimizdeki Şeytan*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Fankl, Viktor Emil (1994). *Duyulmayan Anlam Çılgılığı Psikoterapi ve Hümanizm*. (Çev. Selçuk Budak), Ankara: Öteki Yayınları.
- Fromm, Erich (2019). *Olma Sanatı, Oto-analiz, Öz-farkındalık ve Meditasyon Üzerine*, (Çev: Orhan Düz). İstanbul: Say Yayınları.
- Gonçarov, İvan (1967). *Oblomov*. (Çev. S. Eyuboğlu – E. Güney), İstanbul: Kök Yayınları.
- Horney Karen (1980). *Çağımızın Tedirgin İnsanı*. (Çev. Ayda Yörükân). İstanbul: Tur Yayınları.
- Horney, Karen (1998). *Kendi Kendine Psikanaliz*. (Çev. Selçuk Budak), Ankara: Öteki Yayınları.
- Horney, Karen (1991). *Ruhsal Çatışmalarımız (Yapıcı Bir Nevroz Teorisi)*. (Çev. Selçuk Budak). Ankara: Öteki Yayınları.
- Horney, Karen (2014). *İçsel Çatışmalarımız*. (Çev. Zeynep Koçak). İstanbul: Sel Yayınları.
- Jung, Carl Gustav (2006). *Analitik Psikoloji*. (Çev. Ender Gürol). İstanbul: Payel Yayınları.
- Jung, Carl Gustav (2009). *İnsan ve Sembolleri*. (Çev. Ali Nahit Babaoğlu). İstanbul: Okyanus Yayınları.
- Jung, Carl Gustav (2016). *Analitik Psikoloji Sözlüğü*. (Çev. Nur Nirven). İstanbul: Pinhan Yayınları.
- Jung, Carl Gustav (2025). *Arketipler ve Kollektif Bilinçdışı*. (Çev. Canberk Şeref). İstanbul: Pinhan Yayınları.
- Jung, Carl Gustav (2025). *Bilinç ve Bilinçdışı*. (Çev. Canberk Şeref). İstanbul: Pinhan Yayınları.
- Korkmaz, Ramazan (2016). *Sabahattin Ali İnsan ve Eser*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- May, Rollo (1997). *Kendini Arayan İnsan*. (Çev. Ayşen Karpaz). İstanbul: Kuraldışı Yayınları.
- Pearson, Carol (2016). *İçimizdeki Kahraman, Yaşadığımız Arketipler Hayatımızı Nasıl etkiliyor? Onların Gücünden Nasıl Yararlanabiliriz?* (Çev. Semra Ayanbaşı). İstanbul: Akaşa Yayınları.

